

Самчук В. А.

ПРАГМАТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ ДЖ. МІДА

У статті розглянуто низку ключових компонентів історико-філософської концепції впливового американського філософа-прагматиста та соціального психолога Джорджа Міда. Увагу зосереджено на конкретних історичних контекстах та інтерпретаціях теоретичних підходів на ґрунті епістемології, романтизму, соціальної філософії й релігії, які були характерними для інтелектуального поступу («рухів думки») у ХІХ ст. Виокремлено прагматичні аспекти у критичному осмисленні Дж. Мідом цих підходів.

Ключові слова: історія філософії, раціоналізм, скептицизм, прагматизм, науково-дослідницькі практики.

Історико-філософський спадок Джорджа Г. Міда (1863–1931) становить актуальне поле для сучасних досліджень на ґрунті прагматизму. Хоч Дж. Мід переважно відомий як філософ та соціальний психолог, проте серед його визначних творів одне з цільних місць посідає історико-філософська праця «Руки думки у ХІХ ст.». Цей твір відтворює специфіку прагматичного підходу філософа до таких вагомих для сучасних дослідників європейських та північноамериканських теренів явищ, як філософія та наука, виокремлюючи не лише їхні спільні генетичні риси, а й моменти формотворчого взаємовпливу.

Текст праці став результатом лекційного курсу, що його Дж. Мід протягом першої третини ХХ ст. читав у Чиказькому університеті. Курс покликаний ознайомити студентів різних напрямів із широким культурно-ідейним тлом ХІХ ст. На наше переконання, саме педагогічне спрямування і лекційний формат частково обумовлюють низку притаманних цій праці характеристик: філософська думка епохи не лише представлена автором крізь взаємодію з сучасною їй науковою практикою, а й оцінена з позиції результативної присутності тих чи інших філософських настанов у межах вже сучасних Дж. Міду і слухачам його курсів дослідницьких практик. У такий спосіб американський мислитель формує у слухачів не просто абстрактний образ філософії, а суголосно прагматичній настанові – конкретизує моменти взаємозв'язку філософії й науки, представляє значення теорії крізь її впливи на науково-філософське сьогодення.

Філософський процес ХІХ ст. у версії Дж. Міда існує не лише у полемічній взаємодії в межах власного цеху. Автор дослідження зосереджує увагу на інтерактивній взаємодії філософії з при-

родничо-науковими дослідницькими практиками. На прикладі інтерпретацій Дж. Мідом інтелектуально близьких йому системних філософських вчень І. Канта та Г. Гегеля у пропонованому дослідженні йтиметься, з одного боку, про усвідомлення філософією запиту природничої науки на зміцнення статусу знання як противаги психологічно загрозливому для дослідницької практики скептицизму, з іншого – про еволюційну динаміку форм як центральну тему спочатку філософії, а вже потому – природничої науки.

Мерріт Г. Мур, упорядник видання праці Дж. Міда «Руки думки у ХІХ ст.», яка ще мало залучена в сучасних історико-філософських дослідженнях в Україні, стверджує, що розвинута в ній історико-філософська концепція Дж. Міда містить зрілий і відшліфований роками інтелектуальних зусиль погляд [4, VI] і тому може розглядатися як така, що переконливо відтворює бачення історико-філософського контексту автором. Саме видання, що вступне слово до нього пише М. Мур, сформоване переважно зі стенографічних конспектів лекційного курсу – типових для історико-філософських творів проблем з автентичністю авторської візії тут не виникає.

Дж. Мід концентрує значні дослідницькі зусилля на тому, аби розібратися з джерелами раціоналістичної настанови у найширшому сенсі (яка була характерна і для філософської, і для наукової практики), найпотужнішим таким джерелом, на його думку, є християнське церковне теологічне вчення, розбудоване довкола одкровення Ісуса та концепції святого Павла. Суть погляду Дж. Міда полягає ось у чому: християнство утверджує картину світу як розбудовану нескінченно могутнім інтелектом. Виражене такою потугою суще не може суперечити властивій природі джерела творіння – ніщо

не може існувати як ірраціональність чи випадковість. Йдеться про наскрізну, суцільну раціональність. У межах епохи Ренесансу ця принципово теологічна концепція перетворюється на фундаментальне апіорі модерної науки [4, с. 5]. Джордж Мід афористично пише про таку ситуацію: «Завдяки вірі науковці доби Ренесансу виявилися спроможними розкривати факти природи» [4, с. 6]. Сам «факт» описуваності світу в суто раціональний спосіб є і великим метафізичним засновком, і супровідним принципом природничо-наукової практики.

Стосовно сучасного йому стану функціонування науки Дж. Мід стверджує, що вона вже переважно розгортається не просто на основі некритичної метафізики, а спирається на прагматичний орієнтир, адже науковий шлях є успішним й тут міститься і підстава для його продовження [4, с. 8].

На думку Дж. Міда, концепція універсальної наскрізної раціональності є настільки фундаментальним і посполитим уявленням для наукової практики Ренесансу, що учасники тогочасного дискурсу такого типу вже не потребували опертя на теологію та церкву як на генетичне джерело цього фундаментального епістемологічного припущення. Церковний догматизм перетворився на надмірний та малоприсадатний інтелектуальний тягар: реальність, розумно організована засобом світоглядних конструктів маси, розміру, форми та руху демонструє наростання тенденції до того, аби бути висловленою суто власними засобами. Важливо наголосити, що в рамках цієї раціональної схеми, яку запропонував нам Дж. Мід, виразно оприявнюється секулярна тенденція модерну як прагнення вивільнити увесь продуктивний розумний потенціал з «тенет» релігійного, догматизованого режиму його побутування [4, с. 11].

Усвідомлення вразливості догматичного режиму оперування знанням – яскрава і принципово характерна риса для філософії І. Канта. Дж. Мід звертає увагу на те, що І. Кант першим серед німецьких ідеалістів утврджує в рамках проекту «Критики чистого розуму» вкоріненість самих законів природи в розумній конституції людини. За основу І. Кант бере питання про те, наскільки можливі синтетичні судження апіорі [4, с. 31]. Вдала реалізація такого завдання мала на меті протистояти руйнівному для наукового раціоналізму скептицизму Д. Г'юма, адже британський філософ ставив питання про те, якими є докази існування причинно-наслідкових рядів, що з них можна індуктивно-дедуктивним шляхом отримати достовірне знання про майбутні порядки слідування подій в досвіді. Позиція скептицизму

спрямовує до негативної відповіді на цей запит – те, що функціонує як знання (як «закон»), є простим асоціативним рядом, спостереженим лише в рамках наданого досвіду (минулого і теперішнього). Дошукування достовірних майбутніх імплікацій – справа хибна (адже не можна «знати» те, чого досвід ще не виказав – не можна сформулювати ефективного поняття про об'єкт, що уможливило б дедуктивно-прогностичну наукову практику [4, с. 35]). Проте дійсність сучасних вже автору трьох «Критик» наукових практик виказує спротив такий редуктивній інтерпретації людської пізнавальної активності. І. Кант стає на захист природничо-наукових запитів власної доби і розбудовує значно оптимістичнішу критичну епістемологічну модель [4, с. 37].

У межах науки, стверджує І. Кант, ми усе ж натрапляємо на необхідне і універсальне знання. Філософ як епістемолог має своїм завданням продемонструвати такий спосіб формування і функціонування пізнавальних механізмів, котрий би виявився спроможним максимально адекватно зафіксувати дійсний порядок справ у структурах знаного. Кантова відповідь на такий запит епохи відома в історії філософії як «коперніканський переворот» і стверджує, що всезагальне і необхідне в знанні (яке не може прямо походити з хаотичного досвідного поля, а саме таким вважає його автор «Критики чистого розуму») – задане власними людськими пізнавальними здатностями та прообразами чуттєвості. Ми готові, отожд, вказати на те, якими можуть бути трансцендентальні апіорні характеристики форм можливого досвіду, передумови пізнання. Тобто структури розсудку і схеми категоризації з необхідністю зададуть досвід як сповнений причинно-наслідковим порядком, що цілком уможливує виявлення закономірних утворень у межах досвідних дослідницьких практик.

Аналітика пізнаваних об'єктів, здійснена Д. Г'юмом, не може відповісти на одне принципове, на думку І. Канта, питання: об'єкти в досвіді пізнавача задані не як аморфні сукупності навіть найдрібніших аналітично виокремлених складових – вони завжди існують як конкретні цілості – універсальна цілісність об'єктів досвіду – це та «прирошена» І. Кантом до Г'юмової концепції складова, що вберігає статус дійсного знання (маємо справу не лише з асоціацією звичок спостереження, а й з розумно-чуттєвою організацією досвіду) [4, с. 43].

Необхідним наслідком такої ситуації з образом знання є постулювання «речі-в-собі» – трансцендентально і з необхідністю домислюваного виміру реальності, що зберігає можливість

до репродукції досвіду та є передумовою такої можливості. Дж. Мід ілюструє цю тезу сучасною йому дослідницькою практикою занурення в субатомарну реальність – досвідно вона не надана у спогляданні, проте орієнтація до пошуку там навіть найдрібніших просторових рухомих часточок – не втрачає від того впливовий концептуальний характер [4, с. 48].

Суспільно-політична дійсність Європи кінця XVIII – початку XIX ст., а саме – перебіг і крах Французької революції – значною мірою сформували образ філософії того часу. Французька Революція стала сильним каталізатором до наростання як солідаристських, так і націоналістичних рухів серед народів Європи. Проте провал революційного проекту з розбудови суспільств на засадах радикальних свободи, рівності та братерства – призвів до значного почуття розчарування у дійсності [4, с. 57]. Така видимість поразки – створила передумови до становлення романтичної інтелектуальної течії, яка була орієнтована на віднайдення засад автентичного соціального буття в старих порядках. Проте ця орієнтація вже не могла, на думку Дж. Міда, існувати як неререфлексивне споглядання «скарбів минулого». Адже в таке минуле зазирає самореферентна структура вже постреволюційної самості. Через споглядання історичної дистанції між самістю середньовіччя і новою, свідомішою самістю, що існує уже як суверенна громадянська точка раціонально-емоційної оцінки дійсності і переоцінки значень минулого, – людський дух був занурений у динамічний та формотворчий щодо способів свого існування пізнавальний процес. Заохливість таких формотворчих екскурсів породила запит на нову філософську орієнтацію, представлену у творчих здобутках представників німецької класичної філософії: Й. Фіхте, Ф. Шеллінг та Г. Гегеля [4, с. 58–65].

Романтична філософія з особливим завзяттям, за Дж. Мідом, підхоплює тему відношення суб'єкта до об'єкта знання. Попри вкоріненість у термінологічному та проблемному полі трьох Кантових «Критик» – романтична школа повертається до розгляду природи самості як носія моральних (Й. Фіхте), естетичних (Ф. Шеллінг) та пізнавальних (Г. Гегель) досвідів крізь призму нескінченного, абсолютного протиставлення з «не-я» як об'єктом пізнання та споглядання. Дж. Мід стверджує, що таке ставлення не може бути адекватно описаним у термінах сталих форм. Сутність інтерпретацій цих процесів полягає у визначенні специфічних рис динамічних, діалектичних рухів духу. Власне, навіть саме поняття самості (як усвідомлення «себе») має грама-тично задану самореферентну динамічну,

активну складову. У своїй історико-філософській праці Дж. Мід наголошує на тому, що вбачання об'єктів (того, що споглядаю, що перебуває за моїми межами у власній цілісній наданості) не «себе» передбачає їхнє співставлення з «собою» як джерелом інтерпретації [4, с. 73–76].

Антиномічний режим розумування у випадку з вченням І. Канта засвідчував схильність пізнавального апарату людини до нелегітимного застосування у позадосвідних вимірах лише постульованої реальності. Романтичні ж ідеалісти, натомисть, розпочинали з антиномічних постулатів як чогось безпосередньо наданого в межах мислення – ці видимості парадоксів були інтерпретовані як живий досвід інтелектуальної свободи і необмеженості пізнавально-морально-творчого потенціалу [4, с. 86]. Антиномії визнавалися романтиками за необхідні стадії процесу пізнання, а не як індикатори неправильного функціонування розуму [4, с. 121]. Йоган Фіхте, зокрема, намагається вирішити проблему співвідношення самості і світу як її об'єкту у термінах морального досвіду. В межах такого специфічного типу досвіду особа ідентифікує себе із власним суспільно-мотивованим обов'язком, самість дорівнює власному завданню, що його вольова реалізація сприятиме загостренню і конкретизації самоусвідомлення. Моральне зусилля реорганізовує світ, сповнюючи його значеннями людських звершень, отже, світ інтерпретується насамперед як простір досвіду особистості. Цей німецький мислитель у власній філософії робить наголос на вольовій активності суб'єкта [4, с. 89–91].

У випадку із позицією Й. Фіхте Дж. Мід висуває суттєву критику неповноти таким чином раціоналізованого світу з огляду на його присутність не лише як завдання, а й як передумови формування самості і, відповідно, просторів її розумної активності. Природнича наука, яка для Дж. Міда слугує орієнтиром у практиках здобування і накопичення знання – не настільки радикалізує субстанційність самості щодо світу – біологічна еволюційна парадигма утверджує швидше саме протилежний характер співвідношення самості і світу – організм утверджений як похідна від середовища в межах загальної налаштованості на збереження життєвого процесу. Тут відкривається специфічний горизонт навіть і для моральної критики Фіхтевої теорії: цінності, засобом яких реалізує власне покликання Я, існують як дещо задане попереднім історично-культурним сходженням людства. Конфлікт цієї теорії із найдостовірнішим (з наявних) еволюційним знанням є надто загостреним [4, с. 91–102]. Світ є не лише вибором активної творчої особистості – він,

очевидно, переважно присутній як пасивно сприймане змістовне і формотворче щодо самої особистості наповнення, – стверджує американський дослідник.

Досвід же самості, у випадку з філософією Фрідріха Шеллінга, є взятим крізь оптику артистичної мистецької натури, котра є відповідальною за витворений нею (переважно матеріальний) об'єкт [4, с. 111]. Самість вбачає власні ідеї, власні значення – у самому світі як її об'єкті. Знаходячи значення світу – віднаходить і саму себе. У випадку із Шеллінговим вченням, на відміну від позиції Й. Фіхте, світ зберігає відносну самостійність: ідеям, породженим ним у свідомості митця, є на що спертися (скульптор не лише авторитарно проявляє владну майстерність над матеріалом, а й дослухається до внутрішньої притаманної йому структури: творіння передбачає інтерактивну модель взаємодії). Шеллінгова філософія, підкреслює Дж. Мід, має ім'я «філософії ідентичності», адже орієнтована на інтерпретацію цілокупності об'єкту знання із самістю, що до цього знання приходить [4, с. 126].

Дж. Мід приділяє значну увагу критичному аналізу філософії Г. Гегеля – і такий дослідницький інтерес ми вважаємо типовим для прагматичної традиції, адже до спадщини цього видатного німецького ідеаліста у своїх пошуках зверталися, зокрема, і В. Джеймс, і Дж. Дьюї. Так, у власному історико-філософському творі Дж. Мід наголошує на тому, що Г. Гегель послуговується терміном діалектика на позначення процесу мислення, що у його межах стається динамічний перехід від суперечностей – до істини. Розвиваючи власну позицію, німецький мислитель, згідно з Дж. Мідом, розпочинає із того, що вказує на філософські «прорахунки» Шеллінга, а саме: його філософія є бездоказовим припущенням ідентичності суб'єкта та об'єкта, адже відсутня власне презентація процесу в мисленні [4, с. 127]. Дж. Мід звертає увагу на наголос у філософії Гегеля на діалектиці, який є більш значущим, ніж у Фіхте та Шеллінга. Так, у праці «Феноменологія духу» Гегель звертається до теми спостерігача і розглядає типовий випадок розуміння в межах життєвого досвіду: ми спостерігаємо картину – перед нами розташований спочатку будинок, а потому – дерево, проте якщо ми змінимо точку спостереження – наша наступна описова теза може набути протилежного вираження: дерево виявиться ближчим до нас, аніж будинок [4, с. 130]. Отже, для пізнавальних процедур характерною є ситуація, коли зі зміною обставин ми формуємо тезу, яка змістовно суперечить тій, що склалася у попередніх умовах. У цей момент

наше мислення покладає себе як суперечливе, проте все ж процесуально гармонізоване – «мислячи конкретно» (Гегелів вислів на позначення цілісного, всебічно сформованого образу дійсності) – ми дійдемо висновку, що суперечність аж ніяк не є нездоланною. Навпаки, засобом зіставлення суперечливих тез ми здобудемо динамічно достовірну картину дійсності (фаза опозиції долається в синтезуючому зіставленні тези й антитези). Далі рух думки Гегеля розгортається у напрямі від максимального абстрактних пар (теза-антитеза) – до послідовних і конкретніших синтезів. Такий еволюційний рух презентовано як «логіку» [4, с. 132]. Запропонована Г. Гегелем концепція руху до істини, на думку Дж. Міда, частково може бути узгодженою із дослідницькою практикою, проте діалектика тези й антитези представлені в сучасних американському мислителю дослідженнях не так конкуруючими теоріями чи світоглядними настановами, як суперечностями існуючих теорій та виняткових щодо них експериментально встановлених фактів.

У межах порушеної проблеми про прагматичну спрямованість історико-філософських інтерпретацій Дж. Міда, які представлено в одній із його чільних праць «Рухи думки в ХІХ ст.», можна сформулювати висновок про наявність «рухів до прагматизму» у системі аргументів цього видатного американського соціального філософа. Крім того, є підстави стверджувати, що Дж. Мід завдяки виразній тенденції до апробування філософських ідей актуальними соціальними практиками долучився до процесу створення засад історико-філософської традиції на ґрунті прагматизму.

Оскільки у центрі уваги американського філософа знаходився головним чином такий аспект соціальної практики, як науково-практична діяльність, то саме на такому тлі йому вдалося виокремити практичний потенціал можливостей філософії. Так, на підставі аналізу репрезентації німецького ідеалізму в досліджуваній роботі виокремлено характерну для традиції філософського прагматизму рису, а саме – сучасна Дж. Міду наукова практика повсякчас виступає пробним каменем для перевірки ситуації «дійсної впливовості» суто філософської теорії.

Особливості філософсько-прагматичних підходів до науки яскраво виявилися в концепції основоположника цього філософського напрямку – Ч. С. Пірса. Небезпідставно саме до його «прагматичної максими» як до генетичного джерела цього напрямку у філософії відсилає автор поняття «прагматизм» В. Джеймс [2, с. 32]. Ч. Пірс, перш за все, звертає увагу на процес

розгортання наукового експерименту. В результаті ним сформульована «прагматична максима», згідно з якою уявлення або переконання (beliefs) дослідника про практичне значення об'єкта дослідження конституюють саме цей науковий об'єкт. Саме на цей аспект, як прагматичний, звернув увагу та своєрідно витлумачив В. Джеймс. Отже, зіставлення історії науки з історією філософії, яке здійснює Дж. Мід, – риса, котра виявляє його виразну інтелектуальну причетність до філософії прагматизму.

Для прагматичної традиції загалом видається характерним інтерес до прикладного аспекту розумності, до живого досвіду раціональної гармонізації особистого та соціального просторів. Пріюлюструвати таку тезу можна посиланнями як на «передпрагматиста» Ральфа Волдо Емерсона, що закликає філософію вирішувати проблеми особистості та суспільства і орієнтуватися на майбутнє [2, с. 10], так і вже на значно сучаснішого Річарда Рорті, який звертає увагу на таку важливу для прагматизму рису у творчості Дж. Міда, як потенціал окремого індивіда для саморозвитку та змін у суспільстві. Розбудовуючи свою концепцію історико-філософського процесу, теорію взаємодії суспільства і особистості, Дж. Мід зосереджується не стільки на проблемному полі наукового дискурсу, заглибленого у пошуки фундаментальних суспільних засад, як на прагматичних підставах суспільних змін, на

віднаходженні можливих джерел формування гуманізованого суспільного ладу [5, с. 65].

Філософія німецьких ідеалістів взята автором «Рухів думки у XIX ст.», зокрема, як принципово соціально і особистісно ангажована: усвідомлення загрози з боку скептицизму раціональній легітимності природничо-науковій практиці – психологічне підґрунтя, мотив творчості І. Канта; з іншого боку, раціоналізація внутрішнього простору особистості і отождоження з ним світу загалом як світу духу – репрезентована як відповідь Г. Гегеля на запит доби на збереження орієнтації самості на власне самоусвідомлення в епоху краху революційно ангажованих соціальних ідеалів. Тут прагматична інтерпретація історико-філософського процесу, що її надає Дж. Мід, є співзвучною одній із ключових рис цього напрямку у філософуванні – налаштованістю на відкритість до різноманітних сфер суспільного життя, здатністю до виходу на «відкритий простір» (за В. Джеймсом) практичного соціального досвіду та інтелектуального поступу [2, с. 12]. Хоч інтелектуальний соціально-культурний досвід Заходу значною мірою концентрований навколо концепту науки та відповідної експериментальної наукової практики, але його тлумачення на ґрунті прагматизму розширює як простір самого цього досвіду, так і його роль у суспільному бутті та поступі. Вектор цього розширення – не в абсолютизації чинника науки, а в його долученні до соціальних практик.

Список літератури

1. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство: з точки зору соціального біхеовіриста / Дж. Г. Мід ; [пер. з англ. Т. Корпала]. – К. : Український центр духовної культури, 2000. – 416 с.
2. Поліщук Н. П. Філософія прагматизму / Н. П. Поліщук. – К. : Український центр духовної культури, 2012. – 400 с.
3. Mead G. H. Mind, Self, and Society from the Perspective of a Social Behaviorist / George H. Mead ; ed. by Charles W. Morris. – Chicago : University of Chicago, 1934. – 390 p.
4. Mead G. H. Movements of Thought in the Nineteenth Century / George H. Mead ; ed. by Merritt H. Moore. – Chicago : The University of Chicago Press, 1950. – 521 p.
5. Rorty R. Contingency, Irony, and Solidarity / Richard Rorty. – Cambridge : Cambridge University Press. – 1989. – 201 p.

V. Samchuk

PRAGMATIC ORIENTATION IN THE HISTORY OF PHILOSOPHY OF GEORGE MEAD

In the article some key components of the historical-philosophical theory of the influential American philosopher pragmatist and social psychologist George Mead are considered. The research focus is on the particular historical contexts and interpretations regarding the theoretical approaches in terms of epistemology, romanticism, social philosophy and religion which basically characterized the intellectual advancement (“movements of thought”) in the XIX century. The pragmatic features of these approaches are emphasized within critical insights offered by G. Mead.

Keywords: history of philosophy, rationalism, scepticism, pragmatism, research practices.

Матеріал надійшов 22.05.2014